

Szenkovics Enikő

Fordítói kihívások Franz Hodjak *Homokkal teli bőrönd*¹ című regényében

Előttörténet

Előjáróban szükségesnek tartom jelezni, hogy az alábbi írás gyakorlati jellegű, és kevésbé mozdul el a fordításelmélet irányába. Saját munkáról lévén szó nem elméleti alapokra helyeztet kritikát fogalmazok meg, hanem átengedem magam az eredeti és a fordított szöveghez való szubjektív viszonyulásnak, kiterve egy-egy problémás helyre, annak lehetséges megoldásaira. A lehetséges jelzővel azt szeretném hangsúlyozni, hogy tudatában vagyok a megoldások sokaságának, de ugyanakkor annak is, hogy a választási mechanizmusok olykor nem tudatosan felépítettek, hanem intuitív alapon történnek. A megérzések, rátapintások szintjén fontos szerepet játszhatnak a szerző és fordító esetleges közös tér- és időtapasztalatai, a hasonló életézés, a szerző más műveinek ismerete – mindezek megkönnyíthetik a fordítónak egy adott műfajhoz, stílushoz való viszonyulását. Ennek a viszonyulásnak az első lépését képezi a szerző- és műválasztás: miért pont Franz Hodjak és miért pont a *Homokkal teli bőrönd*?

Franz Hodjak nevével az 1990-es évek végén találkoztam első ízben, amikor szegedi kutatómunkám során, a kíváncsiságtól is hajtva, nekiálltam feltérképezni a romániai német irodalmat. Kezdetben az 1990 előtt különböző német nyelvű irodalmi és kulturális lapokban, folyóiratokban (Neue Literatur, Neuer Weg, Karpatenrundschau) megjelent rövidprózait fordítottam, saját használatra, a magyarul írt tanulmányaimban való hivatkozás végett, melyek aztán kötet formájában is megjelentek.² Ez a kötet építette ki a személyes kapcsolatot a szerzővel, aki sorra elküldte nekem a már Németországban megjelent regényeit,³ illetve elbeszéléskötetét⁴. Az első regénye, a *Grenzsteine* elolvasása után, pontosabban közben döntöttem el, hogy ha csak házi használatra is, a családomnak, barátaimnak, de lefordítom, azonban a házi használat lassan magyar kiadásá bővült.⁵ Látván a fogadtatását (több recenzió, kritika jelent meg róla, illetve egy összehasonlító tanulmány tárgyát is képezte), és mivel a *Homokkal teli bőrönd* bizonyos

Szenkovics Enikő (1974) – műfordító, doktorandus, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, groszcssek@gmail.com

¹ Az eredeti, német nyelvű regényt 2003-ban adta ki a németországi Suhrkamp kiadó. Lásd Franz Hodjak: *Ein Koffer voll Sand*. Frankfurt am Main 2003. A magyar nyelvű fordítás idén, 2020-ban fog megjelenni a budapesti Napkút és a kolozsvári Exit közös kiadásában, Vincze Ferenc szerkesztésében.

² Franz Hodjak: *Legenda a kútról* (Király Zoltánnal közösen). Kvár 2004.

³ Uő: *Grenzsteine*. Frankfurt am Main 1995; Uő: *Sängerstreit*. Frankfurt am Main 2000; Uő: *Ein Koffer voll Sand*. Frankfurt am Main 2003.

⁴ Uő: *Das Ende wird Nabucco heißen*. Leipzig 2014.

⁵ Uő: *Határkövek*. Kvár 2010.

értelemben a *Határkövek* folytatásának tekinthető, évek óta érlelem magamban a gondolatot, hogy azt is átültessem magyar nyelvre. A miért Hodjak? kérdést, a személyes kapcsolatfelvételen túl, elsősorban az abszurd stílussal tudom magyarázni, az áll a legközelebb hozzám. Lévény hogy a szövegeket nem megrendelésre szoktam fordítani, igen fontos számomra az, hogy egy adott szöveg engem mint olvasót megragadjon, majd ebből fakad a vágy, hogy ezt az olvasmányélményt megosszam másokkal is, még ha ez a saját szubjektív szűrőmon keresztül is történik. A miértek sorát – a kérdést a szerző- és könyvválasztáson kívülre, egy adott irodalom-szegmensre tágítva – hadd zárjam Vincze Ferenc lényegre törő gondolatával: „miért is fordítjuk a »romániai német irodalmat«? Nem csupán és nem elsősorban azért, hogy megőrizzük, hanem sokkal inkább azért, hogy ezek a szövegek bekerüljenek a magyar kultúra közegébe, hogy megjelenítsenek egy másfajta világlátást, megjelenítsék a Másikat, aki rávilágíthat és felmutathatja a saját Másságunkat, és ezáltal Kelet-Európa kellemes kulturális heterogenitását.”⁶

A regényről – röviden

Mielőtt rátérnék a fordítás konkrét helyeire – melyekre az elemzés során az eredeti, német nyelvű könyv oldalszámai zárójelben való megadásával fogok utalni –, fontosnak tartom a regény történetének rövid ismertetését, a továbbiakban tematizált kérdések kontextusba helyezhetősége végett. A kitepedési engedélynek a *Határkövek*ben bemutatott kalandos megszerzését követően (még ha ott a főszereplőt Harald Franknak is hívják) Bernd Burger, felesége, Melitta, és lányuk, Astrid elindulnak hontalan-útlevelükkel a németországi, hammi menekülttáborba, és ha lehet így mondani, folyton nem érkeznek meg, állandóan eltévednek, bolyonganak, többnyire eltávolodva a céltől – egyfajta huszadik századi Odüsszeia ez. Az intertextualitást az utazás motívumán kívül az Ithaka helynév többszöri felbukkanása is aláhúzza, itt azonban nem az ott-hon, a megérkezés metaforájává válik, hanem a hontalanság és a meg nem érkezése. Az utazás során leírt vargabetűk alkalmat szolgáltatnak az emlékezésre, melyek tárgyát kizárólag az 1989 előtti idők képezik, így állandó témává válik a kommunista hatalom, a diktatúra és az egyén szabadságtól való megfosztottsága, a követés és követettség. A regény további hangsúlyos részei az identitásról szóló fejtegetések. Bernd Burger számára ugyanis előbb Kolozsváron, majd németországi bolyongása során is nap mint nap felmerülnek az önmeghatározás, hovatartozás kérdései: itthon német, azaz kisebbségi volt, egymás között pedig szászok, s ha már az utolsók között, immár a forradalom után rászánta magát, hogy ő is kivándoroljon Németországba, akkor az úton is, de leginkább a választott hazában tovább bonyolódnak az identitásával kapcsolatos problémák: ott már nem német, hanem vagy román, mert Romániából érkezik, vagy egyszerűen csak idegen. Vagy ahogy a felesége megállapítja róla: „degenerált erdélyi szász” („degenerierter Siebenbürger Sachse”, 226.).

A szerző és a főszereplő Bernd Burger életútja, életállomásai, lánya neve, a különböző kolozsvári helyszínek, helyzetek ugyan megengednek egyfajta referenciális olvasatot is, azonban az abszurd stílus el is távolítja, ki is tágítja a történetet.

⁶ Vincze Ferenc: *A fordítás mint Kelet-Európa transznacionális reprezentációja: A romániai német irodalom magyar fordításai.* = *Kulturális transzferek. Történelmi és irodalmi diskurzusok a magyar és a román irodalmi térben.* Szerk. Miskolczy Ambrus – Nagy Levente – Vincze Ferenc. Bp. 2019. 342.

Tér-idő,⁷ identitás, nyelv – és annak fordítási kihívásai/lehetőségei

Ami a regényben nemcsak olvasmányélményként, hanem a fordítás szempontjából is érdekes, az az idősíkok, múlt-jelen (és érintőlegesen a jövő), a helyszínek, az álom és valóság, a monológok és másokkal folytatott (gyakran képzeletbeli) dialógusok, beszédmódok kezelése. Valamilyen tér-idő jelenik itt meg, tér-strukturálta idő, amely mentén a szöveg épül, és ennek az építkezésnek az eredeti szövegben, illetve a fordításban lehetséges megoldásai vetették fel számomra az első, szövegszintű problémát. Az alábbiakban bemutatott példák is a tér szervezte idő, illetve az idő szervezte tér kategóriákkal kapcsolatosak, és igyekszem őket úgy bemutatni, hogy a nagyobb, általánosabb, azaz a szövegszintű kérdésektől haladjak a szűkebb kategóriákig: a szintaktikai, morfológiai kérdésekig. Az adott szöveghelyek forrásnyelvi (német) és célnyelvi (magyar) változatát, az összehasonlítás végett, egyaránt idézem.

A regény fő motívuma az utazás, melyről az elbeszélő a visszatekintés perspektívájából ír, múlt időben, azonban a jelen idejű időhatározó szók (pl. nun/most), illetve mutató névmások (pl. an diesem Morgen/ezen a reggelen stb.) a jelenbe ágyazzák a történetet, ami az értelmezési lehetőségeket is tágítja: a kivándorló szász család történetén túl felvillantja a mindenkori ember életén való átutazásának toposzát is. Úgyszintén a jelenidejűségét jelzik a párbeszéd: valahányszor dialógus fordul elő a szövegben, azok természetükből adódóan jelen időben folynak. Az úton levés alatt, illetve különböző megérkezésekkor emlékek törnek fel a főszereplő Bernd Burger tudatából, és a mesélés természetesen múlt idejű. Akkor adódik némi fordításbeli nehézség, amikor az emlékekben a beszélgetések nem párbeszéd, hanem függő beszéd formájában jelentkeznek, amire a német nyelv a Konjunktívot (kötőmódot) használja, melynek ráadásul több ideje is van: Konjunktiv Präsens, Konjunktiv Präteritum, Konjunktiv Perfekt, Konjunktiv Plusquamperfekt, Konjunktiv Futur I. és Futur II. A regényben elsősorban a jelen-, illetve múltbeli kötőmódok szerepelnek, de egy lehetséges jövőbeli elbeszélés során a jövőbeli kötőmód is előfordul. A kötőmód viszont hiányzik a magyar nyelvből, így ennek hiányában kijelentő móddal voltam kénytelen ezeket a helyzeteket megoldani, ami egyszerűsítést eredményezett.

Az „Und nun mußte Bernd Burger sich anhören, wie der Vertreter der Moral sprach, der sich ja ausweisen sollte und dem Bernd Burger erklärt hatte, er *müsse sich nicht ausweisen*, er *glaube ihm*” (40.) mondat esetében például a kötőmód a magyar fordításban kijelentő mód jelen idővel helyettesíthető: „Nos, Bernd Burgernek most végig kellett hallgatnia az erkölcsöszt, aki igazolni akarta magát, és akinek Bernd Burger elmagyarázta, hogy *nem kell igazolnia* magát, ő *hisz* neki.” Itt jegyzem meg, hogy a „Vertreter der Moral” magyar megfelelőjeként azért nem a szó szerinti erkölcs képviselője, hanem a jelentéstöbbletet tartalmazó erkölcsöszt szó szerkezetet választottam, mert a kontextus megkívánja a szóban forgó szereplő álszenteskedő tulajdonságának kidomborítását. Ezt a szereplőt egyébként Mariann-nak hívják, és a hatalom beépített embereként bukkan fel többször Bernd Burger álmaiban, így az idézett részben is, és válik a csak a saját hasznát leső, másokat, akár barátokat is a rendszernek kiszolgáltató szekus megtestesítőjévé.

⁷ Térképzetek, az egyes helyszínek mint az identitás alakításának és reprezentációjának terei, az idősíkok kombinálása témájában érdekes tanulmányt írt Vincze Ferenc: *A költözés mint kulturális és szocializációs mintázat. Melinda Nadj Abonji: galambok röppennek föl. = Átmenetdiskurzusok. Irodalom- és kultúrtörténeti tanulmányok.* Bukarest–Sepsiszentgyörgy–Kvár 2015. 91–99.

Egy másik részlet idézésével szintén a függő beszéd magyarra való átültetését szeretném szemléltetni: Bernd Burger (újra) kiül az erkélyre és (újra) emlékezik – az erkély mint ami határként is felfogható a fent és lent, a kint és bent (konkrétan az épület és annak környezete, átvitt értelemben pedig a folytonos határon levés szimbólumaként: térhatár: országhatár, boldogsághatár, identitáshatár, időhatár stb.), egyébként az egész regény folyamán kulcsszerepet játszik. Ebbe a visszaemlékezésbe (is) további visszaemlékezéseket ékel, jelen esetben egy múlt időben elmesélt történetbe jelen idejű párbeszédet, ebbe pedig egy kötőmódot használó rövid elbeszélő részt. Az alábbiakban újra mindkét nyelven idézem ezt a szöveghelyet, ahol a kurzívval jelzett kötőmód-használat mellett a többszörös idő- és módbeli váltásra is felhívnam a figyelmet, ezért idézek egy hosszabb részt egyetlen mondat helyett.

„Weißt du noch, jauchzte Bernd Burger [...] Irgendwann gelang es mir, eine Taxichauffeurin zu überzeugen, indem ich ihre die Nahrungsmittelmarken einer ganzen Familie für einen Monat schenkte, sie *solle* mit ihrem Taxi aus der Milchschlange *austreten* und lieber mit uns durch die Stadt *fahren*, damit wir die Literaturhistoriker einsammeln können. Doch jemand mußte uns zuvorgekommen sein, weil nirgends ein Literaturhistoriker zu sehen war. Als wir schließlich am Zentralfriedhof angekommen waren, saßen sie alle da vor dem geschlossenen Friedhofstor und weinten, weinten bitterlich um die toten Dichter. Dabei hast du ständig die Hand der Taxichauffeurin geküßt, die total begeistert war und endlos versicherte, solch sympatische Fahrgäste *hätte* sie noch *nie gehabt*. Sie gab uns sogar ihre Telefonnummer. Se *sei* zwar verheiratet, sagte sie, aber das *sei* unwichtig, ihr Mann *stehe* sowieso nur wie eine verbeulte Milchkanne herum, wenn er zu Hause *sei*. Deshalb *habe* sie auch keine Kinder, und die Fahrgäste *seien* so anständig und langweilig, nein, sie *habe* sich das Taxifahren aufregender *vorgestellt*, doch nun, da sie Taxi *fahre*, *müsse* sie eben Taxi fahren. Das *sei* kein Leben, in der Nacht Taxi zu fahren und am Tag in endlosen Schlangen zu stehen, für wenn denn, für eine verbeulte Milchkanne?“ (74–76.)

„– Emlékszel-e még, ujjongott Bernd Burger [...] Egyszer sikerült meggyőzőnm egy taxisofőrnőt, odaadván neki az egész családod egyhavi élelmiszerjegyét, hogy *álljon ki* a taxijával a tejsorból, és *furikázzon* inkább minket a városban, hogy összeszedjük az irodalomtörténészeket. Ám valaki megelőzhetett minket, mert egyetlen irodalomtörténészt sem lehetett látni. Aztán végül megérkeztünk a Házsongárdi temetőhöz, és ők mindannyian ott ültek a zárt temetőkapu előtt és sírtak, keservesen sírtak a halott költők után. Eközben te folyton a taxisofőrnő kezét csókolgattad, aki lelkesedésében egyre csak azt hajtogatta, hogy ilyen rokonszenves utasai még soha *nem voltak*. Még a telefonszámát is megadta. Igaz, hogy *házas*, mondta, de ez lényegtelen, mert a férje, mindig, amikor otthon *van*, csak *ácsorog*, mint egy horpadt tejeskanna. Ezért *nincs* gyerekük sem, és az utasok is túl *tisztességesek* és *unalmasak*, nem, ő sokkal izgalmasabbnak *képzelte el* a taxizást, de ha már *taxiznia kell*, akkor *taxizik*. Ez nem élet, *tette hozzá*, éjjel taxizni, nappal pedig végtelen sorokban állni, és mégis kinek, egy horpadt tejeskannának?“

Bernd Burger visszaemlékezésében, amikor Mariann-nal beszélget, a német szöveg Indikativot, azaz kijelentő módot használ (weiß, gelang, schenkte), ami nem okoz problémát. Az első mondatbeli „solle austreten und [...] fahren” részt azért emeltem ki külön, mert itt a német változatban előforduló függő beszéd a „sollen” módbeli segédige ragozott alakjával társul. Ezt a kombinációt a magyar változatban a felszólító móddal váltottam ki: „álljon ki és [...]

furikázzon”. A taxisofőrnő beszéltetésében függő beszédre utaló kötőmód jelen időt használ, amit a magyarban kijelentő mód jelen idővel oldottam meg, két esetben pedig múlt időt: Konjunktív Plusquamperfektet (hätte nie gehabt), illetve Konjunktív Perfektet (habe vorgestellt), amiket a magyarban kijelentő mód múlt idővel fordítottam. Megjegyzem azonban, hogy „klasszikus” párbeszéd esetén minden további nélkül lehetett volna használni a „volt” régmúlt időbeli segédigét, amihez más igét kellett volna keresni, pl. „ilyen rokonszenves utasokat még soha *nem láttam volt*” – az irodalmi nyelvben a régmúlt használata ráadásul stiláris többletjelentést, hatást is hordoz.

Az utolsó mondatban tett kiemelésben betoldással éltem. Mivel itt többszöri beékelésről van szó, ahol a német eredetiben a „sei” jelen idejű kötőmód világosan mutatja, hogy kinek a véleményéről van szó, a magyarban viszont annak hiánya miatt ez nem egyértelmű, és elhagyásával akár az elbeszélő kiszólásaként is értelmezhető, ezért a mellett a megoldás mellett döntöttem, hogy betoldom a „tette hozzá” kifejezést, ami visszaül az előző mondatok alanyára azaz a taxisofőrnőre.

Még két dolgot jegyeznek meg az idézett résszel kapcsolatban. Az egyik a Zentralfriedhof Házsongárdi temetőre való fordítása, amire egyrészt az ad okot, hogy a kontextusból nyilvánvaló, hogy Kolozsvárról van szó, annak is melyik temetőjéről, másrészt pedig a szövegben ezt megelőzően a szerző maga tisztázza a központi temető Házsongárd megnevezését. A másik pedig egy logikai csere eszközlése: a „doch nun, da sie Taxi *fahre*, *müsse* sie eben Taxi *fahren*” ok-okozati viszonyban álló tagmondatait felcseréltem: „de ha már *taxiznia kell*, akkor *taxizik*”.

E visszaemlékezésbe ékelt beszélgetés kapcsán utalnék egy általános, a regény egészét jellemző tipográfiai kérdésre, aminek azonban szemantikai jelentősége is van a szövegkorpuszt illetően: a német szövegből, a párbeszéd elejéről hiányzó gondolatjelek még inkább elbizonytalanítják az olvasót a beszélő kilétének tekintetében, a szöveg ily módon még jobban „összefolyik”. Ezen a magyar fordítás annyiban változtathat, hogy alkalmazhatja a sor eleji gondolatjeleket, amelyek segítenek a szöveg tagolásában. Egyszerű párbeszédeknel, amelyek a regény jelenidejében folynak a Burger család tagjai között, illetve az utazásuk során velük érintkező szereplőknél, természetesként adódott a gondolatjeleknek a magyar fordításban való alkalmazása. Az álomban folytatott párbeszédeknel megmaradtam a forrásnyelvben alkalmazott megoldásnál, és pedig hogy gondolatjelek nélkül, az álom asszociatív, ide-oda ugránczó, sokszor logikátlanok tűnő, hömpölygő szerkezetét kövessem. A képzeletbeli beszélgetések kapcsán azonban ez a szövegszintű kérdés elgondolkodtatott: vajon mennyire kell különbséget tenni a szöveg jelenidejében folyó párbeszédnek, illetve az emlékezések szintjén előbukkanó párbeszédnek között? Vajon ez utóbbiaknál nem kellene-e egyszerűen „összefolytatni” a mondatokat, és gondolatjelek nélkül csak új sorba helyezni az egyes megszólalásokat, ahogy a németben is szerepel? Ez egyrészt magának az emlékezésnek a kusza struktúráját is szemléltethetné, másrészt még inkább elkülönítené egymástól az elbeszélés- és idősíkokat, viszont lehet, hogy akadályoztatná az olvasást. A fordítás jelenlegi fázisában, mivel szükségem van egyfajta eltávolodásra ahhoz, hogy a struktúrát egységében tudjam tekinteni, erre a kérdésre még keresem a választ.

A szintaktikai szintről továbblépve, a továbbiakban a szófajtan területéről hozok példát. Egyes reflexív részekben olyan nyelvtani kategóriákra történik utalás, amelyek nem találhatók meg a magyar nyelvben. Így például, szintén az időközben szekus ügynökké vált, egykori bölcsészkar kollégával, Mariann-nal folytatott beszélgetésben előkerül a névelők kérdése. Az alább idézett részben a német nyelv háromneműsége szembekerül a román nyelv kétneműségével,

amit a magyar nyelvben, mivel a névelők nem nemhez kötöttek, nem lehet konkrétan, expliciten, a névelők használatán keresztül jelezni, hanem csupán a leírás révén jelezhető az olvasó számára. A fordító ezzel bizalmat feltételez az olvasó részéről, azt, hogy ha nem is ismeri az idézett nyelvek struktúráját, a leírás segítségével sikerül azt vele megértetnie. Míg a német nyelvű szöveg egy adott szó kapcsán explicitté teszi a német kifejező névelőt, addig annak román megfelelőjére a német közvetítőnyelv miatt csak implicit utalás történhet, a magyar nyelvű fordítás viszont mind a német, mind a román nyelvi formára csak utalni tud. Nem mellékes az sem, hogy a Mariann-nal folytatott képzeletbeli beszélgetés tárgya pont a hímvessző, ami akár értékítéletként is értelmezhető a besúgóvá lett egykori barátot illetően, hisz tudjuk, hogy e szónak a köznyelvi formáival illetett személyeknek elsősorban a gerincükkel van problémájuk:

„Erinnere dich, ich habe dir im zweiten Studienjahr erklärt, daß die deutsche Sprache drei Geschlechtswörter hat, im Unterschied zur rumänischen, die nur zwei Geschlechtswörter führt. Du warst so trostlos und verbittert und hast immer nur wiederholt, meinerwegen soll eine Sprache auch vier oder fünf Geschlechtswörter haben, aber weshalb ist *das männliche Glied im Rumänischen weiblichen Geschlechts*, oder will die rumänische Sprache uns die Männlichkeit aberkennen, worauf ich dich stets zu trösten versuchte, daß es *im Deutschen* noch viel schlimmer sei, da ist *das männliche Glied sächlichen Geschlechts*.” (77.)

„Emlékszel, másodéven magyaráztam neked, hogy a német nyelvben háromfajta névelő van, a románnal ellentétben, ahol csak kettő. Te pedig annyira vigasztalhatatlan és elkese-redett voltál, és folyton azt hajtogattad, hogy felőlem egy nyelvnek lehet akár négy- vagy ötfajta névelője is, no de *a románban miért nőnemű a hímvessző*, netán a román nyelv meg akarná tagadni a férfiasságunkat, mire én azzal próbáltalak vigasztalni, hogy *a németben* még ennél is rosszabb, mert ott *a hímvessző semleges nemű*.”

Ez a nyelvelméleti fejtegetés aztán különös, mondhatni abszurd nyelvfilozófiába csap át, és szerves része azon reflexióknak, amelyek az identitás kérdését járják körül, és amelyek kiemelkedő pontjait képezik a regénynek.

Az identitáskérdéshez kapcsolódik a haza, jobban mondva a hontalanság fogalma is, az erről szóló reflexiók számos helyen, számos formában törnek elő a regény során az elbeszélőből. Az egyik, talán leglíraibb részből idézek az alábbiakban, helyszíke miatt nem a teljes gondolatot, mely a német nyelvű könyvben mintegy másfél oldalas körmondatot tesz ki, hanem csupán néhány sort.

„Unglück kann keine Heimat sein, reden sie sich ein. Doch weshalb nicht? Frage ich. Und irgendwann kommen sie in der Kindheit an. Es ist eine Art Endstation auf der langen, langen Suche nach Heimat. Heimat *war* der Birnbaum und der Tisch darunter, auf den die Birnen im herbst klatschten, Heimat *war* der Hund, mit dem man kaum Lust hatte zu spielen, Heimat *war* der Fluß, auf dem Kähne fuhren, niemand wußte, wohin, Heimat *waren* die Gerüchte, Heimat *waren* die Gedichte, die man auswendig lernen mußte, Heimat *war* der örtliche Dialekt, die Großmutter, die stets Brot backte, die vielen Toten, die zur Grabe getragen wurden, Heimat *war* die Latrine, auf der im Winter die Hoden vom Schnee eingeweht wurden, während geschossen wurde oder Bombe fielen, Heimat *war* die Sehnsucht nach einem Fahrrad, Heimat *war* die erste Zigarette, die man rauchte, aus Maishaar gedreht...” (43–44.)

„a balsors nem válhat hazává – győzködik magukat. De miért is ne? – kérdem én. És valamikor megérkeznek a gyermekkorba. Ez egyfajta végállomása a hosszú, hosszú hazakeresésnek. A haza a körtefa *volt* és alatta az asztal, melyre a körték összel potyogtak, a haza a kutya *volt*, mellyel az embernek nem volt kedve játszani, a haza a folyó *volt*, melyen csónakok úsztak, s senki nem tudta, hova, a haza a pletykák *voltak*, a versek, melyeket kívülről meg kellett tanulni, a haza a helyi nyelvjárás *volt*, a nagymama, aki mindig kenyeret sütött, a sok halott, akiket a sírba hordtak, a haza a fabudi *volt*, ahol telente a heréket ellepte a hó, ha lóttek vagy bombáztak, a haza a bicikli utáni sóvárgás *volt*, a haza az első cigaretta *volt*, melyet az ember egykor kukoricacsuhéból sodort és elszívott...”

Itt az időbeliség kifejezése, konkrétan a war – volt létige használatának vagy mellőzésének kérdése okozta számomra a legnagyobb gondot, a főszereplő Bernd Burger ugyanis a hazáról múlt időben beszél, amit a magyar fordításban először jelenidejűvé tettem, és csak az azonosítottához fűződő cselekvéseket, történeket hagytam múlt időben: „A haza a körtefa és alatta az asztal, [...], a haza a kutya, mellyel az embernek nem volt kedve játszani.” Aztán újraolvasva a regényt, kiderült számomra, hogy hiába hangzana jobban és akár helyesebb is szerkezetileg a jelen idő használata a haza különböző dolgokkal való azonosítása során, mert ez pont a mű alap gondolatát számolná fel, azt, amit a szerző ebben a könyvében is (mint oly sok más írásában, interjújában) hangsúlyoz: nem hazák vannak, hanem hontalanságok. Ha ugyanis ezt a részt az eredeti elképzelésem szerint hagytam volna, vagyis jelen időben, akkor ez azt jelentené, hogy a haza még mindig tárgyakhoz, személyekhez, érzelmekhez köthető, és Bernd Burger, a szerző alteregójának is tekinthető szereplő szájából elhangozva ez ellentmondana a szerző hontalanság-elméletének. Itt tehát a funkcionalitás versus esztétikum, illetve hitelesség kérdése merül fel, és fordítóként csak remélni tudom, hogy az olvasó elgondolkodik ezen a megoldáson, és magyarázatot talál rá a szövegen belül, s nem egyszerű nyelvtani hibának tartja.

Végezetül pedig a reáliák fordíthatóságáról ejtenék néhány szót. Jelen írás elején szoltam már arról, hogy mennyire strukturálja az idő a teret és fordítva, márpedig ha a főszereplő életstációit vesszük sorra, akkor az idő hely általi meghatározottsága még inkább kidomborodik. A helységeknek különös szerepét jelzi egy olyan rész is a regényben, ahol a százok Erdélybe való bevándorlását, majd a Németországba való visszatérését tematizálja:

„Nun beginnt das fast neunhundertjährige Abenteuer in Deutschland, weil die letzten Nachkommen der erster Aussiedler aus Deutschland wieder nach Deutschland auswandern und die Straßen nach den Orten benennen, aus den sie ausgewandert sind. Siebenbürgerstraße, klar, weil es nur ein Siebenbürgen in der Welt gibt. Hermannstädterstraße, auch klar, da es bloß nur ein Hermannstadt in der Welt gibt. Kronstädterstraße, nicht so eindeutig, weil es nicht nur in Siebenbürgen, sondern auch in Schweden ein Kronstadt gibt. Doch es ist anzunehmen, daß die Straßen, die Kronsädter Straßen heißen, *nach dem siebenbürgischen Kronstadt benannt wurden*, weil es keinen schwedischen Kronstädtern, die nach Deutschland gezogen sind, einfallen würde, eine Straße, in der sie wohnen, nach dem schwedischen Kronstadt zu benennen.” (191.)

A magyar szövegben az egyes településneveknek magától értetődő módon nem a német, hanem a magyar alakját használom (a németek lakta helységek háromnyelvű megnevezésének több évszázados hagyománya ismert, így erdélyiként kézenfekvő azok magyar nyelvű

változata). Egy helyen azonban ez nem oldható meg ilyen egyszerűen, mégpedig Brassó esetében: ha nem a német változatát használom, nem tudom kapcsolatba hozni az azonos nevű svéd várossal. Így hát egy közbeékeléses kiegészítésre volt szükség, ami magyarázatként szolgálhat a magyar változatban:

„Ezzel pedig kezdetét veszi egy szinte kilencszáz éves kaland Németországban, ugyanis a Németországból elsőként kitelepülők utolsó leszármazottai visszavándoroltak Németországba, és az utcákat azokról a településekről kezdték elnevezni, amelyekből kivándoroltak. Erdélyi utca: egyértelmű, hiszen a világon csak egy Erdély létezik. Nagyszében utca, ez is teljesen világos, mert a világon csupán egyetlen Nagyszében létezik. Kronstädter utca, ez nem annyira egyértelmű, lévén hogy Kronstadt nemcsak Erdélyben, hanem Svédországban is létezik. Ennek ellenére feltételezhető, hogy azokat az utcákat, amelyeket Kronstadti utcának hívnak, *az erdélyi Kronstadtról azaz Brassórol* nevezték el, ugyanis a Németországba költözött svéd kronstadtiaknak nem jutna eszébe, hogy azt az utcát, amelyben laknak, a svédországi Kronstadtról nevezzék el.”

Az a variáns, hogy az összes településnevet a német alakjában használjam, fel sem merülhetett – az idézett rész itt nem ér véget, hanem folytatódik a Kolozsvári, Medgyesi, Besztercei stb. utcával, és idegenszerűvé tenné a szöveget, ha ezeket Klausenburger, Mediascher, Bistritzer stb. Straße formában hagynám, ezért folyamodtam a magyarázó jellegű kiegészítéshez.

Egy másik reália, úgyszintén helységnév, ugyanazt a problémát hívta elő, de ettől eltérő megoldást kínált: „Bernd Burgers dritte Freundin hatte noch einen Freund. Das erfuhr Bernd Burger, als sie baden waren, *in Salzburg, in Salzburg neben Hermannstadt.*” (207.)

„Bernd Burger harmadik barátnőjének egy másik barátja is volt. Ezt akkor tudta meg Bernd Burger, amikor fürödni voltak *Salzburgban, azaz a Szeben melletti Vízaknán.*”

Ez a példa abban különbözik az előbbtől, hogy a település magyar nevének használata nem közbeékelés eredménye, hanem a német megnevezés második előfordulásának magyarra való fordítása. A magyarázatot, azt, hogy Vízakna a Szeben melletti Salzburg magyar neve, az „azaz” mellérendelő, magyarázó kötőszó használata mutatja. Amennyiben ez elmaradna, a mondat félreérthetővé válhat, felsorolásszerűen hathat, és ezzel kételyt ébreszthet az olvasóban a fordítás hitelességét illetően – hisz míg a regényben is előforduló, német nyelven szereplő nagyobb városok magyar neve (Klausenburg – Kolozsvár, Kronstadt – Brassó stb.) adott, addig a kisebbeké, mint amilyen Vízakna vagy Nagyenyed, nem annyira széles körben ismert (Nagyenyed német megnevezése például Straßburg, pontosabban Straßburg am Mieresch). Ez a megoldás, a német mellett annak magyar megfelelőjének használata tehát tulajdonképpen a félreértések elkerülése végett kaphat helyet a magyar szövegvariánsban.

Végezetül a bolyongással, meneküléssel kapcsolatos kifejezésekre utalnék, melyek a regény vezérfonalát képező utazáshoz kapcsolódnak. Az *Irrfahrt* mindhárom jelentése, a bolyongás, kóborlás és tévelygés egyaránt utal a célvesztettségre, magába foglalja az eltévedés lehetőségét, azonban az *Odüsszeiára* való intertextuális utalás miatt természetes volt számomra a *bolyongás* szó használata. Mivel a bolyongásban benne foglaltatik egyfajta (akár külső, akár belső) menekülésvágy, így az *Auffanglagert* nem gyűjtőtábornak fordítottam (ez a kifejezés a hétköznapi beszédben sokkal inkább a holokausztáborok képzetét kelti a magyar olvasókban), hanem *menekülttábornak*: ez a megnevezés terjedt el a hazájukat elhagyni kényszerülő,

Nyugatra távozók érkezési helyszínét megjelölő táborra. Hasonlóképpen az *Aussiedlerheimot* sem szó szerint kitelepülőotthon formában használom, hanem az előző mintára menekülőotthonnak. Zárásképpen, a bolyongásra és a menekülésre való rezonálásképpen egy részletet idézek a *Homokkal teli bőrönd* magyar fordításából, Bernd Burgerék egy újabb eltévedését követő párbeszéből:

„– De Melitta, ez egy szép menekülés, a legszebb, ami létezhet. Hisz nem a követőim elől menekülök. A követőimet, akik elől nem tudnék menekülni, magam mögött hagytam, megszabadultam tőlük. Én Ithakától menekülök, a megérkezéstől, és ez a menekülés az egyedüli szabadság, ami maradt nekem. Nem egyéb ez bolyongásnál, olyan utazás ez, ami nem próbál célba érni, hanem habozik bárhova is megérkezni. Mi lehet hát magasztosabb ennél a szabadságnál, Melitta?”

Translation Challenges of Franz Hodjak's Novel *Ein Koffer voll Sand*

Keywords: Franz Hodjak, Romanian German Literature, identity, temporality, journey, rambling, escape

My essay deals with some questions raised while translating the novel written by Franz Hodjak entitled *Koffer voll Sand* (German title) into Hungarian, and discusses them based on selected textual places. These questions are being answered starting from higher level (text, syntax) heading to smaller units (morphology, parts of speech) which on the one hand are more general in German-Hungarian translations, while on the other hand are specific, characteristic to Hodjak's texts. The challenges of the translation are built up around the organizing role of the space and time, and the question of identity in the novel.